

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА КОГНІТИВНІ ВИКРИВЛЕННЯ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ ЛЮДИНИ

Дашенкова Наталя

к. філос. н., доцент

Багаєв Денис

здобувач вищої освіти бакалаврського рівня

Харківський національний університет радіоелектроніки, Україна

Проблема взаємодії зі штучним інтелектом (ШІ) є зараз однією з найактуальніших тем, оскільки технології перейшли від етапу досліджень та експериментів до стадії глибокої інтеграції. Сьогодні технології ШІ починають змінювати наші звички та спосіб мислення, що викликає певне занепокоєння та потребує уваги. З кожним новим запитом чи генерацією ШІ стає «розумнішим», і, здається, це сприяє зниженню рівня когнітивних здібностей людини, яка задіює все менше мисленевих навичок для створення контенту. Але, можливо, це забезпечує більш об'єктивний та раціональний підхід, бо «роботи» позбавлені недоліків людського мислення?

Метою цієї роботи є аналіз здатності штучного інтелекту взаємодіяти з людиною, впливаючи на її когнітивні упередження та викривлення.

Розвиток ШІ та підсилення ступеню його впливу носить лавиноподібний характер: кожного дня ШІ стає більш «розумним» за рахунок постійного вдосконалення через навчання. Це навчання суттєво відрізняється від людського, оскільки здійснюється через аналіз багаточисленної інформації, яка представлена як дані (Data). Дані не дорівнюють знанню, на засвоєння якого спрямовано навчання людей (свідомий процес). Якщо не надавати значення цієї відмінності, можна стверджувати, що ШІ має «кращий мозок», оскільки він є більш логічним, раціональним, позбавленим викривлень.

З точки зору психології когнітивних процесів, емоції не є перешкодою мислення, вони є його природною частиною. Це суперечить наївному твердженню про «чисте» мислення як ідеал раціональності. Отже, чи подолає ШІ, що позбавлений емоційності та інших факторів, які слугують причинами когнітивних викривлень та упереджень людини, людську ірраціональність?

Частково, така думка має певні підстави. Наприклад, в економічній сфері алгоритмічна торгівля розглядається як спосіб елімінувати людські емоції та когнітивні помилки. Виявляється, що ШІ-агенти меншою мірою піддаються класичним викривленням, які призводять до фінансових бульбашок чи панічних розпродажів.

Однак, «раціональність» ШІ може призводити до нових системних ризиків, наприклад, алгоритмічної змови. Алгоритми, налаштовані на максимізацію

прибутку, можуть самостійно навчитися координувати свої дії для маніпуляції ринковими цінами без будь-якої явної команди з боку розробників. Це приклад того, як усунення людської ірраціональності породжує «машинну над-раціональність», яка може бути шкідливою для ринкової конкуренції та стабільності.

Існують багаточисленні приклади того, що може ШІ використовуватися для діаметрально протилежної мети: не для усунення упереджень, а для їх максимальної експлуатації. В дослідженнях [1] вказано, що з 2015 р. значна кількість (понад 25) результатів національних виборів зазнали вирішального впливу пошукової системи Google. Це вказує на можливості маніпуляцій завдяки технологіям, які є основою штучного інтелекту. Ці системи аналізують поведінку мільярдів користувачів, щоб передбачити, який контент з найбільшою ймовірністю утримає увагу конкретної людини. Вони експлуатують найпоширеніше упередження підтвердження (confirmation bias), транслуючи та закріплюючи помилки людського мислення.

Таким чином, розвиток штучного інтелекту створює нову, складну динаміку у взаємодії з людськими когнітивними викривленнями. ШІ виступає одночасно і як засіб подолання людської ірраціональності, і як інструмент її експлуатації.

Також існують уявлення щодо впливу ШІ на якість людських когнітивних навичок: начебто, делегування мисленевих дій та рішень алгоритмам штучного інтелекту загрожує зниженням деяких параметрів власне людського інтелекту.

Ризик «когнітивної атрофії», досліджений в 2024 – 2025 рр. (зокрема МІТ та Microsoft), полягає в тому, що надмірна довіра до ШІ може знижувати навички критичного мислення, особливо у молоді [2]. Виникає парадокс: люди стають продуктивнішими (роблять більше за менший час), але у той самий момент ризикують втратити здатність глибоко аналізу інформації самостійно.

Феномен «когнітивного розвантаження» базується на тому, що люди все частіше делегують рутинні, розумові операції алгоритмам. Раніше вони запам'ятовували маршрути, телефони та факти, а тепер це робить смартфон. Отже, розвиток ШІ призводить до ситуацій, де частина технологій намагається «розвантажити» людський мозок, вивільнити ресурси для більш творчих чи важливих завдань. Однак це полегшення може досягатися за рахунок зниження «тренованості» мозку, що повертає нас до моделі «лінивого мозку-комп'ютеру», яку запропонував Д. Канеман [3]. Саме ця модель пояснює наявність багатьох когнітивних упереджень.

Дослідження мозкової активності та функціональної післядії (креативність та пам'ять) при написанні есе продемонструвало, що використання інструментів ШІ знизило ці показники в порівнянні з групою, яка не використовувала допомогу штучного інтелекту [4]. Цей феномен назвали «когнітивним боргом». «Когнітивний борг» є наслідком «когнітивного розвантаження»: людина передає частину своєї мисленевої діяльності зовнішньому агенту, що знижує її власні спроможності. Це зниження пояснюється тим, що функціонування нашого

розуму є динамічним, і когнітивні здібності потребують постійного підтвердження. Вважається, що ефект «когнітивного боргу» є зворотнім [4], але валідних підтверджень цьому поки немає.

Важливим аспектом впливу штучного інтелекту є його здебільшого антропоцентричний характер. Часто у взаємодії з людиною ШІ-агенти демонструють поведінку, яка може призвести до хибного уявлення про наявність у них почуттів, волі, ідентичності, тощо. Наслідком такої ілюзії може стати бажання довіряти чи покладатися на ці системи, навіть якщо це явно не виправдано [2]. За такої ситуації раціональне ставлення до ШІ як до інструменту змінюється на суб'єкт-суб'єктне відношення. Звісно, про перевірку чи інші методи критичного мислення тут не йдеться.

Антропоцентричність ШІ підсилюється його проактивністю, що стала особливістю його розвитку на сучасному етапі. Нові системи здатні аналізувати якість сну, температуру тіла і навіть інтонацію голосу, щоб проаналізувати та підібрати план харчування, тренування, лікування. Безконтактна автоматизація, коли системи вчаться передбачати бажання людини (наприклад, змінювати смаки у їжі, підбору фільму/музики, оснащенню інтер'єру тощо) створює уявлення про ШІ як про раціонального агента. Делегування алгоритмам повсякденних рішень загрожує втратою свободи волі та перетворенням людини на пасивного споживача.

Отже, штучний інтелект діє як підсилювач. Він може як пом'якшувати людські упередження, так і загострювати їх. Зручність, яку надає ШІ у роботі, створює пастку когнітивного розвантаження, де люди стають пасивними споживачами, а моделі починають деградувати через навчання на власних даних. Контроль та критичне мислення є головною умовою мінімізації негативного впливу штучного інтелекту на когнітивні здібності людини, включаючи трансляцію та підкріплення когнітивних упереджень та викривлень.

Список використаних джерел

- a. Anderson, J., Rainee, L. (21.02.2021). Concerns about democracy in the digital age <https://www.pewresearch.org/internet/2020/02/21/concerns-about-democracy-in-the-digital-age/>
2. Butler, J., Vorvoreanu, M., Janßen, R., Sellen, A., Immorlica, N., Hecht, B., Teevan, J. (Eds.). Microsoft New Future of Work Report 2024. Microsoft Research Tech Report MSR-TR-2024-56 (<https://aka.ms/nfw2024>), 2024.
3. Канеман, Д. (2020). Мислення швидке та повільне. Київ, «Наш Формат». 480 с.
4. Команда VoxCheck. (25 червня 2025). Маніпуляція: ШІ знижує когнітивні здібності – дослідження MIT. <https://voxukraine.org/manipulyatsiya-shi-znyzhuye-kognityvni-zdibnosti-doslidzhennya-mit>